INNOVATIVE PUBLICATION
Journal of Effective Learning and Sustainable Innovation
Vol.4 №6 (2026). JUNE
innovativepublication.uz

QUMQO‘RG‘ON TUMANINING IQTISODIY-GEOGRAFIK TAVSIFI: HUDUDIY JOYLASHUV, DEMOGRAFIK DINAMIKA VA XO‘JALIK IXTISOSLASHUVI

Hakimov Faxritdin Abdusattorovich
Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti assistenti
faxritdinhakimov72@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6160-3049
Abdurahimov Sarvar Nasrilloyevich
Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar unversiteti "Tarmoqlar iqtisodiyoti" kafedrasi assistenti https://orcid.org/0009-0001-9884-6164
Eshqorayev Javohir
Termiz Davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti, Iqtisodiyot, o‘rmonchilik va veterinariya fakulteti Buxgalteriya hisobi va audit yo`nalishi talabasi
eshqorayevjavohir@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Surxondaryo viloyati Qumqo‘rg‘on tumanining iqtisodiy-geografik tavsifi real statistik manbalar asosida yoritildi. Tadqiqotda tumanning hududiy joylashuvi, chegaralari, ma’muriy tuzilishi hamda iqtisodiy ko‘rsatkichlari bilan bir qatorda demografik jarayonlari (aholi soni dinamikasi, shahar–qishloq tarkibi, tug‘ilish-o‘lim, tabiiy o‘sish va migratsiya) tahlil qilindi. 2026-yil 1-yanvar holatiga tumanda doimiy aholi soni 267,2 ming kishiga yetgani, shahar aholisi ulushi ~32% atrofida saqlanib qolayotgani, 2024-yilda tug‘ilish 7 613, o‘lim 1 074 va tabiiy o‘sish 6 539 kishini tashkil etgani aniqlandi. Iqtisodiyotda qishloq xo‘jaligi yetakchi bo‘lib (2024-yil yanvar–dekabrda 3 767,3 mlrd so‘m), sanoat (907,4 mlrd so‘m) va bozor xizmatlari (1 689,2 mlrd so‘m) muhim ulushga ega. Natijalar asosida tumanning hududiy rivojlanishida (i) yuqori tabiiy o‘sish, (ii) salbiy migratsiya saldosi, (iii) agrar ixtisoslashuv va xizmatlar sektorini kengaytirish zarurati asosiy omillar sifatida baholandi.

Аннотация. В статье представлен экономико-географический анализ Кумкурганского района Сурхандарьинской области на основе официальных статистических источников. Рассмотрены географическое положение и административные границы, демографическая динамика (численность населения, доля городского и сельского населения, рождаемость, смертность, естественный прирост, миграция) и ключевые показатели хозяйственного развития. По состоянию на 01.01.2026 постоянное население района достигло

267,2 тыс. человек, доля городского населения сохраняется на уровне около 32%. В 2024 году зарегистрировано 7 613 рождений, 1 074 смерти и 6 539 человек естественного прироста; миграционное сальдо отрицательное. В структуре экономики ведущим направлением является сельское хозяйство (3 767,3 млрд сум), значимы промышленность (907,4 млрд сум) и рыночные услуги (1 689,2 млрд сум).

Abstract. This paper provides an economic-geographical profile of Kumkurgan (Qumqo‘rg‘on) district in Surkhandarya region, Uzbekistan, using official statistical sources. It covers location and administrative setting, demographic dynamics (population growth, urban–rural structure, births, deaths, natural increase, and migration), and major economic indicators. As of 1 January 2026, the district’s permanent population reached 267.2 thousand, with the urban share hovering around 32%. In 2024, births totaled 7,613, deaths 1,074, and natural increase 6,539; net migration was negative. The economy remains largely agrarian (3,767.3 bln UZS in 2024), while industry (907.4 bln UZS) and market services (1,689.2 bln UZS) contribute substantially.

Kalit so‘zlar: Qumqo‘rg‘on tumani, iqtisodiy-geografik tavsif, demografiya, aholi zichligi, migratsiya, qishloq xo‘jaligi, sanoat, xizmatlar, investitsiya, Surxondaryo.

Kirish. Qumqo‘rg‘on tumani Surxondaryo viloyatining markaziy-transport yo‘nalishlaridan birida joylashgan bo‘lib, iqtisodiy-geografik tavsif berishda uch blok muhim: (1) hududiy joylashuv va ma’muriy tuzilma, (2) demografik salohiyat va aholi joylashuvi, (3) xo‘jalik ixtisoslashuvi hamda bozor infratuzilmasi. Tuman markazi Qumqo‘rg‘on shahri, tuman 1977-yil 23-martda tashkil topgan; viloyat markazigacha masofa 110 km deb beriladi. Tuman Surxon–Sherobod vodiysining markaziy qismida joylashib, hududidan Surxondaryo daryosi oqib o‘tishi qayd etiladi; bu omil irrigatsiya, dehqonchilik va aholi manzilgohlari joylashuvida asosiy tabiiy-geografik tayanch hisoblanadi.

Material va metodlar. Tadqiqot normativ-statistik hujjatlar asosida tavsifiy (deskriptiv) va dinamik tahlil usullarida bajarildi. Hudud (maydon) va ma’muriy ko‘rsatkichlar uchun Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasining ma’muriy-hududiy bo‘linish jadvali (hudud “ming km²”da) olindi; unda Qumqo‘rg‘on hududi 1,83 ming km² sifatida berilgan. Aholi soni dinamikasi bo‘yicha SIAT (SDMX) ma’lumotlari asosiy manba sifatida ishlatildi (2024–2026-yillar 1-yanvar holati). Shahar–qishloq tarkibi Surxonstatning “hududlar bo‘yicha shahar va qishloq aholisi soni” jadvalidan olindi. Demografik harakat (tug‘ilish, o‘lim, tabiiy o‘sish, migratsiya, nikoh/ajrim) hamda

tuman iqtisodiyotining asosiy ko‘rsatkichlari Qumqo‘rg‘on tumani statistika bo‘limining 2024-yil yanvar–dekabr bo‘yicha “ijtimoiy-iqtisodiy holat axborotnomasi”dan olindi.

Hisob-kitoblar: aholi zichligi va o‘sish sur’atlari muallif tomonidan quyidagi formulalarda hisoblandi: zichlik = aholi / maydon; o‘sish (%) = (t+1 − t)/t × 100. Maydon 1,83 ming km² (1 830 km²) sifatida qabul qilindi.

Natijalar. Hududiy joylashuv va ma’muriy tuzilma. Qumqo‘rg‘on tumani Jarqo‘rg‘on, Qiziriq, Boysun, Denov, Sariosiyo, Oltinsoy, Sho‘rchi tumanlari hamda Tojikiston Respublikasi bilan chegaradosh ekani tuman statistika axborotnomasida berilgan. Ma’muriy-hududiy bo‘linish jadvaliga ko‘ra tuman hududi 1,83 ming km² bo‘lib, shaharlar va shaharchalar hamda qishloq aholi punktlari tizimi mavjud.

Demografik dinamika va aholi zichligi. 2024–2026-yillar bo‘yicha doimiy aholi soni barqaror o‘sish trayektoriyasida: 2024-yil 1-yanvar holatiga 255,5 ming kishi, 2025-yil 1-yanvarda 261,6 ming, 2026-yil 1-yanvarda 267,2 ming kishi. Tumanning 2025-yil 1-yanvardagi demografik kesimi (erkaklar 130,1 ming; ayollar 131,6 ming) ham keltirilgan.

Jadval 1. Qumqo‘rg‘on tumanida doimiy aholi soni va zichlik (hisob-kitob, 1-yanvar holati)

Ko‘rsatkich	**2024**	**2025**	**2026**	Izoh.
Doimiy aholi soni, ming kishi	255,5	261,6	267,2	
Yillik o‘sish, %	-	2,39	2,14	
Hudud, km²	1 830	1 830	1 830	
Aholi zichligi, kishi/km²	139,6	143,0	146,0	

Manbalar: aholi soni-SIAT doimiy aholi ma’lumotlari; hudud- Surxonstat ma’muriy bo‘linish jadvali; o‘sish va zichlik-muallif hisob-kitobi.

Shahar–qishloq tarkibi. 2024–2026-yillarda shahar aholisi 82,3 mingdan 86,2 minggacha, qishloq aholisi 173,2 mingdan 181,0 minggacha o‘sgan. Shahar ulushi deyarli barqaror: ~32%, qishloq ulushi ~68%.

Jadval 2. Aholining shahar–qishloq bo‘yicha tarkibi (ming kishi)

Yil (1-yanvar)	Jami	Shahar	Shahar ulushi, %	Qishloq	Qishloq ulushi, %	Izoh.
2024	255,5	82,3	32,2	173,2	67,8	
2025	261,6	84,8	32,4	176,8	67,6	
2026	267,2	86,2	32,3	181,0	67,7	

Manba: Surxonstat – "Hududlar bo'yicha shahar va qishloq aholisi soni".

Aholining tabiiy harakati va migratsiya. 2024-yil yanvar–dekabrda tumanda tug'ilganlar 7 613 kishi, vafot etganlar 1 074 kishi, tabiiy o'sish 6 539 kishini tashkil etgan. Tug'ilish koeffitsienti 29,4‰, o'lim koeffitsienti 4,2‰ sifatida berilgan. Shu davrda ko'chib kelganlar 602, ko'chib ketganlar 999 bo'lib, migratsiya saldosi −397 kishini tashkil etadi (hisob-kitob).

Jadval 3. Qumqo'rg'on tumanida demografik jarayonlar (2023–2024, kishi)

Ko'rsatkich	2023	2024	O'zgarish	Izoh.
Tug'ilganlar	7 860	7 613	−247	
Vafot etganlar	1 109	1 074	−35	
Tabiiy o'sish	6 751	6 539	−212	
Tuzilgan nikohlar	2 289	2 117	−172	
Nikohdan ajralishlar	239	249	+10	
Ko'chib kelganlar	626	602	−24	
Ko'chib ketganlar	1 085	999	−86	

Manba: Qumqo'rg'on tumani statistika bo'limi, 2024-yil axborotnomasi.

Iqtisodiy ko'rsatkichlar va xo'jalik ixtisoslashuvi. 2024-yil yanvar–dekabrda tumanning asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari quyidagicha: sanoat – 907,4 mlrd so'm; qishloq, o'rmon va baliqchilik xo'jaligi – 3 767,3 mlrd so'm; bozor xizmatlari – 1 689,2 mlrd so'm; chakana tovar aylanmasi – 1 024,6 mlrd so'm; asosiy kapitalga investitsiyalar – 567,4 mlrd so'm; qurilish ishlari – 331,0 mlrd so'm. Tuman iqtisodiy profilida agrar sektor yetakchi, ammo xizmatlar va chakana savdo ham aholi daromadi va bozor faolligi indikatorlari sifatida yuqori ulushga ega.

Jadval 4. Qumqo'rg'on tumanining asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari (2024-yil yanvar–

dekabr)

Ko‘rsatkich	Jami, mlrd so‘m	2023-yilga nisbatan, %	Jon boshiga, ming so‘m	Jon boshiga o‘sish, %
Sanoat	907,4	101,8	3 509,7	99,3
Asosiy kapitalga investitsiyalar	567,4	96,6	2 194,0	94,2
Qishloq xo‘jaligi (qishloq, o‘rmon, baliqchilik)	3 767,3	102,7	14 571,2	100,3
Qurilish ishlari	331,0	120,0	1 279,9	117,1
Chakana tovar aylanmasi	1 024,6	109,7	3 961,9	107,0
Bozor xizmatlari	1 689,2	109,6	3 873,8	104,3

Manba: Qumqo‘rg‘on tumani statistika bo‘limi, 2024-yil axborotnomasi.

Sanoat tarkibi bo‘yicha 2024-yilda ishlab chiqarish sanoati mutlaq ustun: 907,4 mlrd so‘m jami sanoat mahsulotining 906,8 mlrd so‘mi ishlab chiqarish sanoatiga to‘g‘ri keladi; tog‘-kon ulushi juda kichik. Sanoatda kichik biznes ulushi 28,7% (260,2 mlrd so‘m) sifatida qayd etilgan.

Qishloq xo‘jaligida xo‘jaliklar toifasi bo‘yicha taqsimot: mahsulotning 77,0% dehqon va tomorqa xo‘jaliklari, 17,9% fermer xo‘jaliklari, 5,1% esa qishloq xo‘jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar hissasiga to‘g‘ri keladi. 2024-yilda don va dukkakli ekinlar 72 616,8 tonna, kartoshka 51 573,1 tonna, sabzavot 106 644,9 tonna, poliz 42 266,3 tonna, meva 17 230,2 tonna, uzum 9 754,9 tonna yetishtirilgani keltirilgan.

Investitsiya va qurilish geografiyasi. 2024-yilda asosiy kapitalga investitsiyalar 567,4 mlrd so‘m bo‘lib, texnologik tarkibda qurilish-montaj ishlari 326,7 mlrd, asbob-uskunalar va jihozlar 172,0 mlrd, boshqa kapital ishlar 68,7 mlrd so‘m sifatida beriladi.

Qurilish ishlari hajmi 331,0 mlrd so‘m (120,0% o‘sish) ekani qayd etiladi. Bu ko‘rsatkichlar tumanda infratuzilma va ishlab chiqarish obyektlari yangilanishi iqtisodiy faollik omillaridan biri ekanini bildiradi.

Turizm va rekreatsiya resurslari nuqtayi nazaridan ham hududning iqtisodiy-geografik salohiyati kuchaymoqda: Qumqo‘rg‘on tumanidagi Janubiy Surxon suv ombori hududida qiymati 140 mlrd so‘m bo‘lgan ekoturizm majmuasi loyihasi haqida xabar berilgan.

Muhokama. Qumqo‘rg‘on tumani iqtisodiy-geografik rivojlanishidagi asosiy “drayver”lar va cheklovlar demografiya hamda xo‘jalik tarkibida aniq ko‘rinadi.

Birinchi nuqta: demografik o‘sishning manbai asosan tabiiy o‘sishdir. 2024-yilda tabiiy o‘sish 6 539 kishini tashkil etgani, tug‘ilish koeffitsienti 29,4‰ darajada ekani tuman demografik salohiyatining yuqoriligini bildiradi. Bu -mehnat resurslari istiqboli uchun ijobiy omil, lekin ta’lim, sog‘liqni saqlash, ish o‘rinlari va uy-joy infratuzilmasiga bosimni kuchaytiradi.

Ikkinchi nuqta: migratsiya saldosi salbiy (2024-yilda −397). Bu holat “ish o‘rni va daromad”ning bir qismi tuman tashqarisida shakllanayotganini yoki aholi bir qismi boshqa hududlarga ko‘chib, iqtisodiy imkoniyat izlayotganini anglatadi. Iqtisodiy-geografik siyosat nuqtayi nazaridan bu saldoni kamaytirish uchun sanoat va xizmatlar sektorida barqaror ish o‘rinlari yaratish, logistika va bozor xizmatlarini kengaytirish muhim bo‘ladi.

Uchinchi nuqta: iqtisodiy tuzilma agrar-xizmatlar yo‘nalishida. Qishloq xo‘jaligi hajmi (3 767,3 mlrd so‘m) sanoat hajmidan bir necha barobar yuqori, shu bilan birga xizmatlar va chakana savdo ko‘rsatkichlari ham yuqori o‘sishga ega (109,6% va 109,7%). Bu tumanning iqtisodiy-geografik ixtisoslashuvi irrigatsion dehqonchilik, tomorqa xo‘jaliklari, chorvachilik va mahalliy bozor xizmatlari ekani haqidagi xulosani kuchaytiradi.

To‘rtinchi nuqta: urbanizatsiya past sur’atda, lekin barqaror. 2024–2026-yillarda shahar aholisi ulushi 32% atrofida saqlanib qolgan. Bu infratuzilma rejalashtirishda ikki yo‘nalishni talab qiladi: (a) qishloq hududlarida xizmatlar (ta’lim, tibbiyot, transport, raqamli aloqalar)ni kengaytirish, (b) tuman markazi va shaharchalarda sanoat-servis klasterlarini shakllantirish.

Xulosa. Qumqo‘rg‘on tumani Surxondaryo viloyatida agrar ishlab chiqarish va xizmatlar faol bo‘lgan, demografik jihatdan o‘sib borayotgan tumanlar qatoriga kiradi. 2026-yil 1-yanvar holatiga aholi 267,2 ming kishiga yetgan, hudud 1,83 ming km² bo‘lgani sabab aholi zichligi taxminan 146 kishi/km² darajasiga chiqadi (hisob-kitob). Shahar–qishloq tarkibida qishloq aholisi ustun (≈68%). 2024-yilda tug‘ilish va tabiiy

o‘sish yuqori bo‘lsa-da, migratsiya saldosi salbiy bo‘lib, bu bandlik va daromadlar geografiyasini kuchaytirish zaruratini ko‘rsatadi.

Iqtisodiyotda 2024-yilda qishloq xo‘jaligi (3 767,3 mlrd so‘m), sanoat (907,4 mlrd so‘m), bozor xizmatlari (1 689,2 mlrd so‘m) hamda chakana savdo (1 024,6 mlrd so‘m) tuman iqtisodiy profilining tayanchlarini tashkil etadi. Hududiy rivojlanishning amaliy yo‘nalishi sifatida: (1) qishloq xo‘jaligida qayta ishlash ulushini oshirish (sanoatning ishlab chiqarish tarmog‘i ustunligi bunga zamin), (2) salbiy migratsiyani kamaytiradigan xizmatlar va kichik biznes infratuzilmasini kengaytirish, (3) rekreatsiya/turizm loyihalarini (Janubiy Surxon suv ombori hududi) logistika va servis bilan bog‘lash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar (asosiy manbalar)

1.Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi. “Surxondaryo viloyatining ma’muriy-hududiy bo‘linishi” (2022–2026-yillar 1-yanvar holati; hudud ming km²da).
2.Statistika agentligi (SIAT/SDMX). “Doimiy aholi soni (jami)” ma’lumotlari (Qumqo‘rg‘on tumani bo‘yicha dinamik qator).
3.Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi. “Hududlar bo‘yicha shahar va qishloq aholisi soni” (tumanlar kesimida).
4.O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi, Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasi, Qumqo‘rg‘on tumani statistika bo‘limi. “Qumqo‘rg‘on tumanining ijtimoiy-iqtisodiy holati axborotnomasi, 2024-yil yanvar–dekabr”.
5.Gazeta.uz. Janubiy Surxon suv ombori hududida Qumqo‘rg‘on tumanida ekoturizm majmuasi loyihasi (140 mlrd so‘m).

Makroiqtisod va hududiy rivojlanish

1.Hududiy iqtisodiy o‘sishda xizmatlar sektorining roli: viloyatlar kesimida tahlil
2.Inflyatsiya va real daromadlar: iste’mol savati va xarid qobiliyati dinamikasi
3.Migratsiya va mehnat bozori: hududiy bandlikka ta’sir mexanizmlari
4.Investitsiya oqimlari va hududiy raqobatbardoshlik: indikatorlar asosida baholash
5.Energiya narxlari o‘zgarishining ishlab chiqarish xarajatlariga ta’siri

Moliya va bank

6) Bank kredit portfeli sifatini baholash: NPL va risk-menejment indikatorlari
7) Islomiy moliya instrumentlari va ularning real sektorni moliyalashtirishdagi o‘rni
8) Raqamli to‘lovlar (fintech) va naqd pul aylanmasi qisqarishi: iqtisodiy samaralar
9) Mikroqarz va mikrobank xizmatlarining kichik biznes barqarorligiga ta’siri
10) Valyuta kursi tebranishlari va import narxlari uzatish effekti (pass-through)

Soliq va byudjet

11) Soliq imtiyozlarining investitsiyaga real ta’siri: “rag‘bat” va “yo‘qotilgan tushum” nisbati
12) Byudjet daromadlarini diversifikatsiya qilish: mahalliy byudjetlar misolida
13) Soliq ma’murchiligini raqamlashtirishning samaradorlik ko‘rsatkichlari
14) QQS tizimida “zanjir uzilishi” va soya iqtisodiyotini qisqartirish yo‘llari
15) Mulkiy daromadlarni soliqqa tortish: amaliy muammolar va yechimlar
Kichikbiznesvatadbirkorlik
16) Kichik biznesda ishlab chiqarishdan xizmatlarga o‘tish: sabablar va natijalar
17) Kichik biznesning raqobatbardoshligi: narx, sifat, servis va logistika omillari
18) Startaplar uchun inkubatsiya va akseleratsiya dasturlarining iqtisodiy samarasi
19) Ayollar tadbirkorligini moliyalashtirish: kredit shartlari va natija tahlili
20) Kichik biznesda mehnat unumdorligi: omillar (texnika, kadr, boshqaruv)
Agrobiznes vaoziq-ovqatiqtisodi
21) Qishloq xo‘jaligida qiymat zanjiri: yetishtirish–saqlash–qayta ishlash–sotish
22) Suv resurslari cheklovining hosildorlikka ta’siri: irrigatsiya samaradorligi
23) Issiqxona xo‘jaliklarida energiya xarajatlari va rentabellik tahlili
24) Oziq-ovqat narxlari volatiliteti: mavsumiylik va logistika ta’siri
25) Fermer va dehqon xo‘jaliklari samaradorligi: taqqoslama tahlil
Sanoat,innovatsiya,logistika
26) Sanoatda import o‘rnini bosish: xarajat va natija (case-study)
27) Logistika xarajatlari va mahsulot yakuniy narxi: transport koridorlari ta’siri
28) Sanoat kooperatsiyasi va klasterlashuv: mahalliylashtirish ko‘rsatkichlari
29) Raqamli transformatsiya (ERP/CRM) joriy etishining korxona natijalariga ta’siri
30) Energiya tejamkor texnologiyalarning investitsion samaradorligi

Kalit so‘zlar: qiymat zanjiri, post-harvest handling, sovutkichli ombor, agrologistika, qayta ishlash, qadoqlash, eksport, yo‘qotishlar, qo‘shilgan qiymat.

Kirish. Qishloq xo‘jaligida “qiymat zanjiri” deganda mahsulotning daladan iste’molchigacha bo‘lgan yo‘li tushuniladi: yetishtirish (hosil va sifat), saqlash (yo‘qotishlarni kamaytirish), qayta ishlash (yaroqlilik muddatini uzaytirish va narxni oshirish), sotish (ichki bozor va eksportda qiymatni realizatsiya qilish). Bu zanjirning muammosi shundaki, qo‘shilgan qiymatning katta qismi ko‘pincha dalada emas, aynan saqlash–qadoqlash–qayta ishlash–logistika bo‘g‘inlarida yaratiladi. Shu sababli davlat siyosatida “qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqarish, saqlash, qayta ishlash va sotishda yuqori qo‘shilgan qiymat zanjirini yaratish” alohida vazifa sifatida qo‘yilgan.

O‘zbekiston misolida qiymat zanjiri tahlilini ayniqsa meva-sabzavotchilikda o‘tkazish

mantiqli: eksportning o‘sishi, hosil hajmlarining kattaligi, tez buziluvchi mahsulotlar ulushining yuqoriligi bu tarmoqda “post-harvest” va sovutish infratuzilmasi ahamiyatini keskin oshiradi. 2024-yilda 2 036,2 ming tonna meva-sabzavot eksporti va 1 549,5 mln dollar tushum qayd etilgani bozorda talab borligini ko‘rsatadi; demak, asosiy savol “qancha yetishtirdik?” emas, “qancha sifatli saqlab, qayta ishlab, yuqori narxda sotdik?” bo‘lishi kerak.

Material va metodlar. Tadqiqot dizayni tavsifiy-analitik (descriptive analytical) bo‘lib, ochiq rasmiy-statistik va normativ hujjatlar asosida qiymat zanjiri bo‘g‘inlari bo‘yicha indikatorlar to‘plandi va solishtirildi. Asosiy ma’lumotlar quyidagi manbalardan olindi: 2024-yilda yalpi qishloq xo‘jaligi mahsuloti 444,6 trln so‘mga yetgani haqidagi Qishloq xo‘jaligi vazirligi axboroti. 2024-yildagi ishlab chiqarish hajmlari (don, paxta, sabzavot-poliz, meva, kartoshka, go‘sht, sut) bo‘yicha ma’lumotlar. Meva-sabzavot eksporti bo‘yicha 2024-yil yakuniy ko‘rsatkichlari (2 036,2 ming tonna; 1 549,5 mln dollar; asosiy bozorlar) Milliy statistika qo‘mitasi press-relizidan olindi. Saqlash va qayta ishlash bo‘yicha indikatorlar (2023-yilda meva-sabzavotning 15%i qayta ishlanishi, 30% yo‘qotishlar; 2024-yilda sovutkichli ombor sig‘imi 1,3 mln tonna; 2026-yilgacha qayta ishlash ulushini oshirish maqsadlari) AQSh Savdo vazirligi Country Commercial Guide materiallaridan olindi. Sovutkichli saqlashning meva-sabzavot umumiy ishlab chiqarishiga nisbatan qamrovi bo‘yicha (4,9%) sanoat ekspertlari bahosi keltirildi.

Tahlil usullari: (1) zanjir bo‘yicha dekompozitsiya (production–storage–processing–marketing), (2) indikatorlar asosida bo‘g‘in “tor joylari”ni aniqlash, (3) maqsadli ko‘rsatkichlar (processing va cold storage target) bilan “bo‘shliq” (gap)ni izohlash.

Natijalar. Avval qiymat zanjirining kirish nuqtasi -ishlab chiqarish (yetishtirish) ko‘rsatkichlari. 2024-yilda O‘zbekistonda 9 mln tonna don, 3 mln tonna paxta, 16 mln tonna sabzavot va poliz, 5 mln tonna meva, 4 mln tonna kartoshka ishlab chiqarilgani qayd etilgan. Bu hajmlar shuni anglatadi: tez buziluvchi mahsulotlar (meva-sabzavot) bo‘yicha har bir foiz yo‘qotish katta miqdordagi iqtisodiy zararga aylanadi; demak, “saqlash” va “qayta ishlash” bo‘g‘inlari strategik hisoblanadi. 2024-yilda respublika yalpi qishloq xo‘jaligi mahsuloti 444,6 trln so‘mga yetgani ham zanjirni modernizatsiya qilish uchun investitsion baza borligini ko‘rsatadi.

Jadval 1. Ishlab chiqarish bosqichi: 2024-yil asosiy hajmlar.

№	**Mahsulot turi**	**2024-yil hajmi**	**zoh**
1	Don	9 mln tonna	

2	Paxta	3 mln tonna	
3	Sabzavot va poliz	16 mln tonna	
4	Meva	5 mln tonna	
5	Kartoshka	4 mln tonna	
6	Go‘sht	2,9 mln tonna	
7	Sut	12,4 mln tonna	

Manba: U.S. Department of Commerce, Uzbekistan – Agricultural Sectors (2024 ishlab chiqarish hajmlari).

Saqlash bosqichi. Saqlash bo‘g‘inidagi asosiy indikator -sovutkichli ombor sig‘imi va uning qamrovi. 2024-yilda qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlari uchun sovutkichli omborlarning mavjud sig‘imi 1,3 mln tonna ekani, bu “yetishtirilgan mahsulotlar” umumiy hajmining taxminan 5,4%iga tengligi qayd etilgan. Meva-sabzavot kesimida esa sovutkichli saqlash quvvati umumiy yillik ishlab chiqarishning atigi 4,9%ini qoplaydi, degan baho beriladi. Saqlash bo‘g‘ini zaif bo‘lsa, yo‘qotishlar (chirishi, sifat pasayishi, eksport standartidan chiqishi) va mavsumiy narx “tebranishi” kuchayadi; natijada fermerning ulgurji daromadi ham, iste’molchining barqaror ta’minoti ham yomonlashadi.

Qayta ishlash bosqichi. 2023-yil holatiga ko‘ra, O‘zbekistonda yiliga yetishtiriladigan 20 mln tonna meva-sabzavotning atigi 15%i uzoq muddat saqlash uchun qayta ishlanadi; saqlash va qayta ishlash quvvatlari yetishmasligi sabab 30%gacha yo‘qotishlar bo‘lishi qayd etiladi. Qayta ishlash past bo‘lsa, eksport tarkibida xom (fresh) mahsulot ulushi yuqori bo‘lib qoladi; bu narx risklari, logistika talablari va bozor cheklovlarini kuchaytiradi. Shu manbada 2026-yilgacha meva-sabzavotni qayta ishlash ulushini 28%gacha oshirish maqsadi berilgan. Demak, zanjirni kuchaytirishning real “maqsad ko‘rsatkichi” mavjud va u bo‘g‘inlararo investitsiyani talab qiladi: sovutish, qadoqlash, qayta ishlash, sertifikatlash, logistika.

Sotish bosqichi (ichki bozor va eksport). 2024-yil yanvar–dekabrda 2 036,2 ming tonna meva-sabzavot eksport qilingan; eksport qiymati 1 549,5 mln AQSH dollari bo‘lgan va umumiy eksportda ulushi 5,8% deb ko‘rsatilgan. Asosiy eksport bozorlar: Rossiya, Qozog‘iston, Pokiston va Afg‘oniston. Bu geografiya zanjirga qo‘shimcha talab qo‘yadi: (1) sifat va barqarorlik (standart), (2) tez yetkazib berish (cold chain), (3) kontrakt va izchillik (yetkazib berish jadvali).

Jadval 2. Sotish (eksport) va infratuzilma bo‘g‘inlari. (2024 yil)

№	Indikator	Qiymat	Izoh/manba
1	Meva-sabzavot eksporti (2024)	2 036,2 ming tonna	Milliy statistika qo‘mitasi press-relizi
2	Eksport qiymati (2024)	1 549,5 mln $	Milliy statistika qo‘mitasi press-relizi
3	Sovutkichli ombor sig‘imi (2024)	1,3 mln tonna	Country Commercial Guide
4	Sovutkichli ombor qamrovi	5,4% (umumiy) / 4,9% (meva-sabzavot)	Country Commercial Guide va UzDaily bahosi
5	Meva-sabzavot qayta ishlash (2023)	15%	Country Commercial Guide
6	Yo‘qotishlar (storage/processing yetishmasligi)	30% gacha	Country Commercial Guide
7	2026-yil maqsad	meva-sabzavot qayta ishlash 28%	Country Commercial Guide

Muhokama. Natijalar bitta noqulay xulosani majbur qiladi: qishloq xo‘jaligida muammo “hosil yetishmasligi” emas, “zanjir bo‘ylab qiymatni ushlab qolish”dir. 2024-yilda ishlab chiqarish hajmlari katta (meva 5 mln tonna, sabzavot-poliz 16 mln tonna), eksport ham katta (2 036,2 ming tonna). Lekin sovutkichli saqlash qamrovi juda past (taxminan 5% atrofida), qayta ishlash ulushi 15% (2023), yo‘qotishlar 30%gacha deb baholanadi. Bu raqamlar shuni anglatadi: zanjirning o‘rtasi (saqlash–qayta ishlash) kuchsiz bo‘lsa, daladagi mehnatning bir qismi “pulga aylanmaydi”.

Qiymat zanjiri bo‘yicha “eng katta leverage” odatda post-harvest handling paketida: saralash–kalibrlash–qadoqlash–oldindan sovitish (pre-cooling)–sovutkichli ombor–transport sovitish zanjiri. Bu paket bozor talabini (standart) va logistika talabini (tez buziluvchi mahsulot) bir vaqtda qondiradi. Amalda esa, sovutkichli ombor sig‘imi 1,3 mln tonnadan 1,9 mln tonnaga (7%) yetkazish maqsadi qo‘yilgani ham shuni ko‘rsatadi: bo‘g‘in muammosi rasman tan olingan.

Qayta ishlashning past ulushi (15%) qiymat zanjiri nuqtayi nazaridan ikki xil yo‘qotish

beradi. Birinchisi, narx yo‘qotishi: xom mahsulot narxi mavsumda tushadi, qayta ishlangan mahsulot narxi esa barqarorroq. Ikkinchisi, bozor yo‘qotishi: qayta ishlangan mahsulot eksporti (quritilgan meva, konservalar, muzlatilgan mahsulotlar) uzoq bozorlarni ochadi, xom mahsulot esa tez yetkazish va sovuq zanjirga “qattiq” bog‘liq. Shu sababli qayta ishlash ulushini 2026-yilgacha 28%ga chiqarish maqsadi amalda “qiymatni ichkarida qoldirish” strategiyasidir.

Sotish bosqichida eng katta risk -bozor konsentratsiyasi va standartlar. 2024-yilda eksport bozorlarida Rossiya ulushi yuqori ekani ko‘rsatilgan. Bu qiymat zanjiri boshqaruvida diversifikatsiyani (bozor geografiyasi, mahsulot turi, qadoqlash va sertifikat) majburiy qiladi. Shu nuqtada FAOning 2026-yilda shirin gilos qiymat zanjirini “production–post-harvest–processing–marketing–international markets access” bo‘yicha kuchaytirish tashabbusi (One Country One Priority Product doirasida) ham aynan zanjirni to‘liq ko‘rish zarurligini tasdiqlaydi.

Amaliy yechimlar (minimal, lekin ishlaydigan to‘plam). 1) Yetishtirishda bozor talabi bilan rejalash: nav tanlash, kalibr va sifat standartini oldindan belgilash (bu keyingi bo‘g‘inlarda saralash xarajatini pasaytiradi). 2) Saqlashda “uch nuqta”: pre-cooling, sovutkichli ombor, sovuq transport. Sovutkich quvvatini oshirishdan oldin foydalanish modeli (kim ishlatadi, qanday tarif, qanday bandlik grafigi) ishlamasa, ombor “bo‘sh turib qolishi” mumkin -bu klassik failure mode. 3) Qayta ishlashda “oddiydan boshlash”: quritish, muzlatish, qadoqlash, yarim tayyor mahsulot (semi-processed) – bular yuqori texnologik konservaga nisbatan tezroq joriy etiladi. 4) Sotishda kontrakt + sertifikat: eksportda izchillik va standartlar, ichki bozorda esa supermarket formatiga mos qadoqlash.

Bu tavsiyalar davlat siyosatidagi “yuqori qo‘shilgan qiymat zanjiri” ustuvorligi bilan mos: PQ-227da ishlab chiqarish–saqlash–qayta ishlash–sotish zanjirini yaratish vazifasi aniq berilgan.

Xulosa. Qishloq xo‘jaligida qiymat zanjiri samaradorligi daladagi hosildan ko‘ra ko‘proq zanjir o‘rtasi (saqlash va qayta ishlash)ning imkoniyatlariga bog‘liq. O‘zbekistonda 2024-yilda qishloq xo‘jaligi yalpi mahsuloti 444,6 trln so‘mga yetgan, ishlab chiqarish hajmlari yuqori. Meva-sabzavot eksporti 2 036,2 ming tonna va 1 549,5 mln dollar bo‘lgani sotish bo‘g‘inida barqaror tashqi talab mavjudligini ko‘rsatadi. Biroq sovutkichli saqlash qamrovi 5% atrofida, qayta ishlash ulushi 15% (2023), yo‘qotishlar 30%gacha ekani qiymat zanjiri ichida katta “yo‘qotilayotgan qiymat” borligini bildiradi. Shuning uchun asosiy strategiya -post-harvest handling, sovuq zanjir, qadoqlash va qayta ishlash quvvatlarini bozor talabi va eksport standartlari bilan birlashtirib kengaytirish; bu yondashuv normativ darajada ham

ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi (gov.uz). 2024-yilda yalpi qishloq xo‘jaligi mahsuloti 444,6 trln so‘mga yetgani haqidagi axborot.
2. U.S. Department of Commerce (trade.gov). Uzbekistan – Agricultural Sectors: 2024 ishlab chiqarish hajmlari.
3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi (stat.uz), press-reliz: 2024-yilda 2 036,2 ming tonna meva-sabzavot eksporti va $1 549,5 mln tushum.
4. U.S. Department of Commerce (trade.gov). Uzbekistan – Food Processing: 2023 qayta ishlash ulushi 15%, yo‘qotishlar 30%, 2024 sovutkich quvvati 1,3 mln tonna, 2026–2027 maqsadlar.
5. UzDaily.uz: sovutkichli saqlash qamrovi (meva-sabzavot ishlab chiqarishiga nisbatan 4,9%) va eksportni qo‘llash uchun sig‘im bo‘yicha ekspert bahosi.
6. Lex.uz. PQ-227 (20.06.2024): qishloq xo‘jaligi va oziq-ovqat mahsulotlarida “yuqori qo‘shilgan qiymat zanjiri”ni yaratish vazifasi.
7. FAO Uzbekistan (20.05.2026): shirin gilos qiymat zanjirini ishlab chiqarishdan marketing va xalqaro bozorgacha kuchaytirish tashabbusi.
8. Hakimov, Faxritdin. "Uzoq muddatli aktivlar hisobini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish." Green Economy and Development 3.4: 665233.